

DÜRCÜ'D-DÜRER'İN ABDÜLKÂHİR el-CÜRCÂNÎ'YE NİSBETİ ve DELÂİLÜ'L-İ'cÂZ İLE MUKAYESESİ

İsmail ERKEN*
E-mail: ismail.erken@gmail.com

Citation/©: Erken, İ. (2016). Dürcü'd-dürer'in abdülkâhir el-cürcânî'ye nisbeti ve delâilü'l-i'câz ile mukayesesi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırma Dergisi*, 2, 73-85.

Öz

Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078) Cürcan'da doğmuştur. Ebû Ali el-Fârisî'nin yeğeni ve talebesidir. Arap dilbilimcisi ve edebiyat teorisyenidir. İmâmu'n-Nühât olarak tanınır. Esrâru'l-Belâga ve Delâilü'l-İ'câz adlı meşhur eserleri kaleme almıştır. Ayrıca nazm nazariyesi ile de ün kazanmıştır. Kendisinin bazı kaynaklarda Dürcü'd-Dürer adlı bir tefsir yazdığı zikredilmiştir.

Bu çalışmada el-Cürcânî'nin yazdığı iddia edilen Dürcü'd-Dürer isimli tefsir, yine el-Cürcânî'nin yazdığı Delâilü'l-İ'câz adlı eserde yer alan ayet yorumları ile mukayeseli olarak incelenmiştir. Bunu yapmakta ki amacımız, söz konusu tefsirin müellife aidiyeti konusunda oluşan şüpheye başka bir açıdan bakabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Abdülkâhir el-cürcânî, Dürcü'd-dürer, Delâilü'l-İ'câz, Arapça

RELATION BETWEEN DURCU'D-DURER AND ABD AL-QAHIR AL-JURJANI AND THE COMPARISON WITH DALA'IL AL-I'JAZ

Abstract

Abd al-Qahir al-Jurjani (d.471/1078) was born in Gorgan. He is nephew and student of Abu Ali al-Farisi. He is Arabic linguist and literature theorist. He is known as "Imamu'n-Nuhat/Master of Linguists". He wrote two famous books that are named as Dala'il al-I'jaz and Asrar al-Balaghah. Further, he became famous with "Theory of Deconstruction". In some source, it is mentioned that he wrote an interpretation of Quran named as Durju'd-Durer.

* Arş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

This study examines interpretation named as Durju'd-Durer that is claimed written by al-Jurjani and Dala'il al-I'jaz within the scope of common verses' commentaries in two books. Our aim in doing the study is looking in a different perspective at doubt of relation between interpretation and writer.

Key Words: Abd al-Qahir al-Jurjani, Durcu'd-durer, Dala'il al-I'jaz, Arabic

Giriş

Yazma eserlerin günümüze ulaşmaması nasıl ki bir sorun ve bir kayıp ise aynı şekilde bu tür eserlerin yanlış müelliflere isnat edilmesi de bilim dünyası açısından bir sorun teşkil etmektedir. Bazen eski eserler hatalı bir şekilde isnat edilebilir. Bunun bazı muhtemel sebepleri mevcuttur. Mesela bir âlimin öğrencileri, tazim için bir eseri hocalarına nisbet edebilirlerken bazen de eser isnat edilen âlimin, o alandaki şöhreti sebebiyle yanlış olarak kendisine nisbet edilmiş olabiliyor. Ayrıca isim benzerlikleri veya aynı devirde yaşamaları sebebiyle de müelliflerin eserleri sonra gelenler tarafından yanlış kişilere nisbet edilebilmektedir.

Bizim bu makaleyi yazmaktaki amacımız da Abdülkâhir el-Cürcânî'ye (ö.471/1078) nisbet edilen Dürkü'd-Dürer¹ isimli tefsirin müellife aidiyeti konusuna farklı bir yolla katkıda bulunabilmektir. Bu çalışmada, yazarın Delâilü'l-İ'câz adlı eserinde ve kendisine nisbet edilen söz konusu tefsirde dil yönüyle izahat getirilen ayetler ile alakalı var olan malzemeyi kıyaslayıp, bu bilgiler arasında bir zıtlığın, paralelliğin veyahut da bir bağlantının bulunup bulunmadığını tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışma içerisinde, hakkında her iki kitapta da dil malzemesi bulunan ayetler bir başlık altında verilmiştir. Sonraki başlıkta ise; tefsirde hakkında dil yönüyle bir bilgi verilmemiş veya tefsir edilmemiş ama Delâilü'l-İ'câz'da dil yönüyle ele alınmış ayetleri sadece zikretmekle yetindik. Burada iki eser arasında kıyaslanacak bir malzeme olmaması da kanaatimizce bir bilgi değeri taşımaktadır.

Sonuç olarak Dürkü'd-Dürer'in el-Cürcanî'ye aidiyeti hakkında nihai sözü söylemekten ziyade bir söz söyleme amacında olduğumuzu bir kez daha belirtmek isteriz. Çünkü bizim yaptığımız çalışma kesin bir yargıya ulaşabilecek bir mahiyet arz etmemektedir. Zaten böyle bir konuda kesin bir beyanda bulunmak bilimsellikten uzak bir tavır olacaktır.

¹ Bu tefsir dört ayrı şekilde isimlendirilmiştir. Tahkikli neşirlerinin isimleri şu şekildedir: *Dercü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver, Dürecü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm'dir*. TDVİA'da Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun yazdığı "Abdülkâhir el-Cürcânî" maddesinde eserin adı *Derecü'd-Dürer* olarak geçmektedir. 000306 Nurosmaniye, 00094 ve 000095 Köprülü bilgileri ile yer aldığı kütüphanelerde ise ismi *Dürkü'd-Dürer* olarak zikredilmiştir. Buradan hareketle biz tercihimizi el yazması metinlerin Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında geçen isminden yana kullandık. Bunun sebebi ise tarih olarak gidilebilecek en eski kaynağın el yazmaları olabileceği yönündeki kanaatimizden kaynaklanmaktadır. Bu ismi sadece metin içinde kullandık. Fakat muhakkiklerin tercihleri de dikkate alınarak dipnotlardaki el yazması eserin tahkik edilmiş basılı hallerini onların tercih ettiği şekilde verdik.

1. Dürcü'd-Düerer Tefsirinin Abdülkâhir El-Cürcânî'ye Nisbeti

Dürcü'd-Düerer'in ismi Keşfu'z-Zunûn'da yer almaktadır. Fakat Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) eseri el-Cürcânî'ye (Hacımüftüoğlu, 1988, s.248) nisbet ederken bunun bir zan olduğunu da belirtmiştir (Çelebi, 1941, s. 745). Eseri ve müellifi olarak da el-Cürcânî'yi zikreden diğer bir müellif ise el-Bağdâdî'dir (ö.1093/1682) (el-Bağdadi, 1951, s. 606). Brockelmann ise tefsiri el-Cürcânî'nin eserleri içerisinde aktarmış ve Şerif Cürcânî'ye hatalı bir şekilde nisbet edildiğini aktarmıştır (Brockelman, 1977, s. 206).

Tefsirin iki ayrı tahkikli neşri yapılmıştır. Eserin müellife nisbeti hakkında Amman baskısı daha detaylı bilgi vermiştir. Amman baskısını tahkik eden muhakkikler her iki cildin başında nisbet konusunu ele almış ve bu konuda önemli bir mukayese yapmıştır (el-Cürcânî, 2008a, s. 51-52; 2009b, s.6, 15).

Öncelikle -meseleyi ele alırken gösterdiği bilimsel tavır sebebi ile- Amman'da basılan eserin muhakkikleri, el-Cürcânî ve tefsirin müellifini iki ayrı şahıs olarak ele almıştır. Amman ve Manchester'da basılan iki tahkikin muhakkiklerinin eserin müellife nisbeti ile ilgili görüşlerini incelediğimiz de şunları görmekteyiz:

1. Tahkik için kullanılan tüm el yazma nüshalarının başlarında Abdülkâhir el-Cürcânî'nin adı geçmektedir (el-Cürcânî, 2008a, s. 51-52; 2009a, s. 15; 2009b, s.5).
2. Kâtip Çelebi'nin kitabı zikrederken nisbetinin zannî olduğunu beyan etmesi ile Keşfu'z-Zunun'da ve Hediyetü'l-Ârifin'de eserin farklı şekillerde isimlendirilmesi şüphe oluşturmaktadır (el-Cürcânî, 2009a, s. 15; 2009b, s.6-7).
3. Tefsirin müellifi fikhî mezhep olarak Hanefi olup ve itikadî olarak bazı meselelerde Ebu Hanîfe'nin görüşlerini tercih etmiştir ve nahivde ise Kûfe ekolündendir. Hâlbuki tabakat kitaplarında el-Cürcânî fıkhîta Şafiî, itikatta Eşarî ve nahivde Basra ekolüne mensup olduğu zikredilmektedir (el-Cürcânî, 2009a, s. 16; 2009b, s.8-9). Ayrıca tabakat kitaplarında Cürcânî siyasi olarak Abbasî hilafetine meyil etmemiş olarak zikredilse de müfessir Dürcü'd-Düerer'de onlara meyleden bir anlayış sergilemektedir (el-Cürcânî, 2009b, s.9).
4. Tefsirde belagatin bazı konuları işlenmiş ise de el-Cürcânî ile bilinen "Nazım Nazariyesi" (Şensoy, 2006, ss.464-466.) tefsirde yer almamaktadır. Hatta buna muhalif görüşler mevcuttur (el-Cürcânî, 2009a, s. 17; 2009b, s.6, 9).
5. Mezhepsel, dinî ve bilimsel değişimlerin kişilerin hayatında zaman içerisinde mümkün olduğu dolayısıyla bu tefsiri el-Cürcânî'nin hayatının başlarında te'lif etmiş olabileceği akla gelebilir. Farklı bir bakışla/bununla birlikte aslında el-Cürcânî sahip olduğu bilgileri tefsirde ihtisar etmiş olabilir (el-Cürcânî, 2009a, s.17).
6. Dürcü'd-Düerer'in kaynaklarına bakıldığında da el-Cürcânî'nin yaşadığı çağdan sonraki bir âlime ya da esere bir atıf bulunmamaktadır (el-Cürcânî, 2009a, s. 18; 2009b, s. 6).

7. Tefsirin içinde herhangi bir şekilde müfessirin el-Cürcânî olabileceğini gösteren baştaki isminden başka bir iz yoktur. Sadece iki yerde *el-Emir* lafzı geçmektedir. Amman baskısı muhakkikleri bu kişinin Cürcânî ile aynı çağda yaşayan İbn Mâkûlâ (ö.475/1082) (Topaloğlu, 1999, ss.168-169) olabileceğini düşünmektedir (el-Cürcânî, 2009a, ss.18-19; 2009b, s.10).

Sonuç olarak, söz konusu tefsirin bazı kaynaklarda el-Cürcânî'ye nisbeti söz konusu olsa da, ne var ki bu konu bir kesinlik kazanamamıştır.

2. Dürcü'd-Dürer ve Delâilü'l-İ'câz'ın Dil Yönüyle Mukayesesi

Bu iki eseri ele alırken öncelikle Delâilü'l-İ'câz adlı eserdeki ayetler incelenmiştir. Burada zikredilen dil ve belagat ile ilgili malzeme aktarıldıktan sonra, Dürcü'd-Dürer tefsirinde aynı ayetler hakkında aktarılan dil ile alakalı bilgiler verilmiştir. Her iki kitabın da dil yönüyle ele aldığı ayetler sure bazlı sıralanmış ve aynı yerde birden fazla ayet ile ilgili bilgi verilmiş ise bunlar aynı başlık altında sunulmuştur. Bu ayetlerle ilgili değerlendirme yine aynı yerde yapılmıştır. Ayrıca sadece Delâilü'l-İ'câz'da hakkında dilsel malumat bulunan ve fakat tefsirde ele alınmamış ayetler ayrı başlıklar altında sunulmuştur. Burada ki amacımız, her iki eserin de aynı müellif tarafından yazıldığı iddiası hakkında bir bakış açısı yakalamaktır. Delâilü'l-İ'câz'da ele alınan ayetler, diğer eser olan tefsirde ya dil yönüyle ele alınmamış ya da hiç zikredilmemiştir. Kanaatimizce bu da bizi nisbet yönünden şüpheye götürmesi gereken başka bir bilgidir.

Son olarak tefsirde geçen ayetler ile ilgili araştırmamız Amman'da tahlikli iki cilt halinde basılan tefsir üzerinden yapılmıştır.

3. Her İki Eserde Dilsel Analize Tabi Tutulan Ayetler

1. Bakara 1-2-6-7-8-9-14.

"الم (1) ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (2) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَلَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (6) خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (7) وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ (8) يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (9) وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلُوا إِلَىٰ شِيبَاتِنَهُمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ (14)"

el-Cürcânî'ye göre 2. ayette geçen "لَا رَيْبَ فِيهِ" (O'nda hiçbir şüphe yoktur.) ifadesi öncesindeki cümleyi pekiştirmiştir. Böylece okuyucunun zihnine yargı iyice yerleşmiş olur. Buna ek olarak bu iki yargı arasına bir atıf harfi koyma ihtiyacı olmadığını belirtir. Bir cümle içerisinde kendinde var olan ya da başka bir cümlede var olan yapılar ek olarak müellif, 6 ve 7. ayetleri de zikretmiştir. 6 ayette "أَلَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ" (onları uyarsan da uyarımasan da) ibaresini, "لَا يُؤْمِنُونَ" (inanmazlar) ibaresi pekiştirmektedir. "خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ" (Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir) lafzı da yine kendinden öncesini pekiştiren daha kuvvetli başka bir bölümdür. Yine aynı minvalde olmak üzere 8 ve 9. ayetlerde de atıf harfi gelmeksizin "يُخَادِعُونَ اللَّهَ" (Allah'ı aldattıklarını sanırlar) ibaresiyle

kendisi ile aynı içeriğe sahip olan önceki anlam pekiştirilmektedir. 14. ayetteki "إِنَّمَا مَعَكُمْ" (biz şüphesiz sizinle beraberiz) sözü arkasından gelen "إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ" (Aslında biz sadece onlarla alay ediyoruz) ibaresiyle aynı anlamdadır (el-Cürcânî, 2007, ss.236-237; 2008b, ss. 202-203).

Müfessir bu bahsi geçen ayetlerle ilgili olarak Dürecü'd-Dürecü isimli tefsirde: "لَا رَيْبَ فِيهِ" (O'nda hiçbir şüphe yoktur.) ibaresinde لا'nın sonrasının fetha üzere mebni olduğunu ve لا'nın ismin başına geldiğinde ليس gibi, mazi fiilin başına geldiğinde لم gibi ve muzari fiilin başına geldiğinde de ما gibi anlam verdiğini, هُدَى'nin ise masdar olduğu ve harf-i cerr olmaksızın iki mefûl alabildiğini belirtir. 6. Ayette ان'nin ispat harfi olduğunu ve kasef manasına geldiğini ayrıca ismin başına gelebileceğini, سَوَاء'nun sıfat yerinde mastar olduğunu, 8. ayette "وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ" (inanmamışlardır) lafzında ise ب harfi cerrinin olumsuzluğun te'kidini için geldiğini zikreder. 14. ayette geçen إِنَّمَا'nın zamir (نا muttasıl zamiri) ve ان'den meydana geldiklerini ve ن harfinde birleştiklerini belirtmiştir. Müfessir ayrıca الإنذار kelimesinin iki mefule müteaddi olduğunu aktarırken, ayette سمعهم denilip أسمعهم denilmemesinin sebebini ise bu tür ifadelerde Arapların, muzâfı çoğul getirilmeyip muzâfun ileyhin çoğul olması ile yetinmeleri şeklinde açıklamıştır (el-Cürcânî, 2009a, ss. 104-112).

Bakara 1-2-6-7-8-9-14. ayetleri bağlamında iki eser arasında tek ortak nokta pekiştirme konusunu ele almalarıdır. Fakat Dürecü'l-Dürecü adlı tefsirde sadece bu ayetlerde ب harfi cerrinin te'kid amaçlı kullanıldığı belirtilirken, Delâilü'l-İ'câz'da ise sadece bir cümlelerin ya da yapının başka bir cümleyi pekiştirmesi ele alınmıştır. Ayrıca yine aynı ayetler için tefsirde daha çok dilbilgisi konularına yer verilmiştir.

2. Bakara 11-12.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ (11) أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ (12)

Delâilü'l-İ'câz müellifine göre: Allah'ın yeryüzünde bozguncu olarak nitelediği kişilerin, 11. ayette إِنَّمَا lafzı ile başlayan düzen sağlayıcı oldukları yönündeki iddialarına cevap olarak bir sonraki ayet أَلَا ile başlamış ve öncesinden ayrılmıştır. Eğer bu cümle öncesine atıf olsaydı aynı kişilerin hem bozguncu olmadıklarını ve hem bozguncu olduklarını iddia ettikleri bir anlamın hâsıl olacağı ifade edilmiştir. Bir de, إِنَّمَا lafzı ile yeryüzünde bozguncu olmadıklarını iddia edenlerin bunun da herkesçe malum olduğunu bildirdikleri zikredilmiştir (el-Cürcânî, 2007, s.240; 2008b, ss.206-207, 309). Çünkü el-Cürcânî'ye göre إِنَّمَا'nın böyle bir anlamı da vardır.

Tefsirde, müellif إِنَّمَا'nın gelecek zaman ifade edip zarf yerini aldığını ayrıca kendinden sonra ancak mazi fiil geleceğini zikretmiştir. Yine aynı yerde الْأَرْضُ kelimesinin الارض kelimesinden geldiğini belirtmiştir. إِنَّمَا'da var olan ما'nın öncesinde gelen ان'nin amel etmesini yani sonrasını nasb etmesini engellediği, أَلَا'nın tenbih manasında olup istifham hemzesi ile nefiy لا'sının birleşmesinden oluştuğu ve sonrasında gelen لَكِنَّ'nin ise istidrak

için geldiğini ifade etmiştir. Sonrasında ise müfessir 'u'ın atıf harflerinin başatı olup başka bir atfın başına gelebileceğini söylemiştir (el-Cürçânî, 2009a, ss.110-111).

Bakara 11-12. Ayetlerde, أَلَا lafzı için iki ayrı yorum getirilmiş olup birinde bu lafzın söyleyeni farklı iki cümleyi birbirinden ayırdığı, diğerinde ise bu lafzın kullanılmasında tenbih amacı güdüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca Delâilü'l-İ'câz'da إِنَّمَا lafzının anlamı hakkında bir açıklama yapılmıştır. Tefsirde ise daha çok harflerin kullanım amaçları üzerinde durulmuştur.

3. Bakara 93.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَنشَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ فَلْ يُسْمَأْ بِأَمْرِكُمْ بِهِ إِيمَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (93)

Delâilü'l-İ'câz'da ayetin "وَأَنشَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ" (Buzagı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti) kısmındaki istiarenden dolayı bazı âlimlerce garip lafız içerdiğinin sanıldığı aktarılmış ve bu garip lafız içirme iddiası eleştirilmiştir (el-Cürçânî, 2007, s.378; 2008b, s. 336).

Dürçü'd-Dürer'de ise: "أَنشَرُوا" lafzının mecâzî manada kullanıldığı, "فِي قُلُوبِهِمْ" ibaresinin geldiği bedel olduğu ve son olarak الْعِجْلَ'nin aslında muzafun ileyh makamında olduğu zikredilmiştir (el-Cürçânî, 2009a, s.200).

Ayetin aynı kısmı için bir eserde istiare denilirken diğerinde ise bu kısım mecaza hamledilmiştir.

4. Âli İmrân 54.

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرٌ الْمَاكِرِينَ (54)

Delâilü'l-İ'câz'da "وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ" (Onlar tuzuk kurdular, Allah da tuzak kurdu) lafzında iki cümlelerin birbirine atfının ikisinin de Allah'tan bir hitap olmasından kaynaklandığına değinilirken (el-Cürçânî, 2007, s.240; 2008, s.206), tefsirde sadece وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ lafzının zarfa amil olduğu söylenmiştir (el-Cürçânî, 2009a, s.402).

İki kitap mezkûr lafızların farklı özellikleri üzerinde durmuştur. Söz konusu lafızların birinde retorik özelliğine değinilirken diğerinde ise bu lafızlar gramatik açıdan incelenmiştir.

5. Maide 117.

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُمْ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (117)

Delâilü'l-İ'câz'da ...إلا... ما kalıbının manası hakkında Cürçânî bu ayetten Allah'ın emrettiklerine hiçbir şey ilave edilmediği anlamının değil sadece emredilen sözün söylenildiği anlamının çıkarılması gerektiğini belirtmiştir (el-Cürçânî, 2007, s.335; 2008b, s.294).

Tefsirin müellifi ise, "أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ" (Allah'a kul olmalarını) lafzı için "müstesnânın açıklaması" ifadesini kullanmıştır (el-Cürcânî, 2009a, s.596). Yani Maide Suresi 117. ayet için Delâilü'l-İ'câz kitabına, tefsir ek bir açıklama getirmektedir. Çünkü tefsirde, Delâilü'l-İ'câz'da anlatılan istisna aktarılmış ve ek olarak sonrasında gelen lafzın da bu istisnayı açıkladığına değinilmiştir.

6. En'am 35.

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (35)

Cürcânî'ye göre, "وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى" (Eğer Allah dileyseydi onları hidayet üzerine toplardı) ayetindeki şart cümlesindeki شاء /dileme fiili mefûlsüz olarak gelmiştir. Yani "Allah sizi doğru yolda toplamayı isteseydi" kısmı hazfedilmiştir. Müellife göre bu hazif belagattan kaynaklanmıştır (el-Cürcânî, 2007, s.183; 2008b, s.150).

Tefsirde اسْتَطَعْتَ فَإِنِ şart ve muzmar cevabı² olarak zikredilmiştir (el-Cürcânî, 2009a, s.607).

Tefsir ve Delâilü'l-İ'câz'da birbirinden farklı şart yapıları hakkında bilgi verilmiştir.

7. En'am 36.

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (36)

Delâilü'l-İ'câz'da إِنَّمَا ile muhatabın bilgisi olduğu şeylerin anlatıldığını söyleyen el-Cürcânî, ayette yer alan anlamın amacının bir hatırlatma olduğunu söyler (el-Cürcânî, 2007, s. 328; 2008b, s.294).

Tefsirde ise bu konuya değinilmezken buradaki و'ın isti'naf amaçlı olduğu beyan edilir ve burada ölümlere bir benzetme yapıldığı söylenir (el-Cürcânî, 2009a, s.606).

En'am 36. ayette her iki eserde de harf ve edatların mana olarak işlevlerinden bahsedilmiştir. Fakat ele alınan edat ve harfler eserlerde aynı değildir.

8. En'am 56.

قُلْ إِنِّي نُهِيتٌ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا اتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (56)

Cürcânî'ye göre: "إِنِّي نُهِيتٌ..." (Bana kesinlikle yasaklandı) ifadesinde, اِن harfiyle başlayan cümle cevap anlamı taşımaktadır (el-Cürcânî, 2007, s.320; 2008b, s.281).

Tefsirde ayetin bu kısmı açıklanmamıştır fakat إِذًا lafzının şartın cevabını pekiştirdiği ifade edilmiştir (el-Cürcânî, 2009a, s.611).

² Zahir olmayan yani gizli cevap cümlesi.

9. En'am 100.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَفُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَہُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا یَصِفُونَ (100)

Cürcânî bir sözün belîğ olarak tanımlanabilmesi için ona kıyaslanacak başka ifade biçimlerinin olması gerektiğinden söz ederek ayette yer alan شركاء lafzının öne alınması ve geriye bırakılması biçimlerini kıyaslayıp bu lafzın önde olmasından başka bir terkip olamayacağını dile getirir. Yani müellife göre, bu lafız eğer başka yerlere alınırsa o zaman Allah'ın sadece cinlerden değil diğer türlerden de ortağının olmadığı anlamı ortadan kaybolur. el-Cürcânî bunu anlatırken شركاء lafzını cümlenin farklı yerlerinde deneyerek örneklemiştir ve gramer ile alakalı izahlarda bulunmuştur (el-Cürcânî, 2007, s.287; 2008b, ss.252-254).

Tefsirde ise müfessir, جعل fiili iki mef'ul aldığı için خَلَقَهُمْ kelimesinin nasb edildiğini belirtir (el-Cürcânî, 2009a, s. 625).

10. Yunus 99.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ فَاقْنِمْ تَكْفُرُهُ النَّاسِ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (99)

Delâilü'l-îcâz adlı eserde "O halde sen mi insanları zorlayacaksın?) lafzındaki muzari fiilin şimdiki zamanda kullanılmış olduğu ve ismin takdim edildiği ifade edilmektedir. el-Cürcânî'ye göre bununla; cümledeki yargının muhatap tarafından kabulü istenmektedir (el-Cürcânî, 2007, s.154; 2008b, s.117).

Tefsirin müellifi ise كَلَّمَهُمْ lafzından sonra gelen جَمِيعًا lafzının bir te'kid olarak mansub geldiğini belirtmiştir (el-Cürcânî, 2009a, s.732).

11. Yusuf 53.

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ (53)

el-Cürcânî ayette geçen ان harfinin kullanılması ve kullanılmaması arasındaki farkı anlatırken bu harfin bir ayette birden çok zikredilebileceğine örnek olarak göstermiştir (el-Cürcânî, 2007, s.314; 2008b, s.275).

Bu ayet için müfessir tefsirde, "إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي" (Rabbimin acıdığı hariç) lafzı için munkatî' istisna olduğu zikredilmiştir. Ayrıca muttasıl istisna denildiği de belirtilip bu görüşlere göre takdiri verilmiştir (el-Cürcânî, 2009b, s.135).

12. Yusuf 80.

فَلَمَّا اسْتَمْتَأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَانَكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْتًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلِ مَا فَرَطْتُمْ فِي يُوسُفَ قَلْبُ أَبْرَحَ الْأَرْضِ حَتَّىٰ يَأْتِيَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (80)

Cürcânî'ye göre bu ayet esasen garip kelime içermemektedir. Fakat "خَلَصُوا نَجِيًّا" (müzakere etmek için bir kenara çekildiler) kısmındaki istiare sanatından dolayı böyle bir iddianın dile getirildiğini zikreder (el-Cürcânî, 2007, s.378; 2008b, s.336).

استنَّيْتُمْ لَفْزِ اسْتَنْتُمْ den iftiâl babı olduğunu belirten müfessir ise, وَأَبْرَحَ ve خَلَّصُوا نَجِيًّا kelime ve yapılarının anlamlarına değinmiştir (el-Cürcânî, 2009b, s.142).

Delail'ül-İcaz'da bilinmedik bir kelime olmadığı öne sürülen ayetle ilgili tefsirde وَأَبْرَحَ ve خَلَّصُوا نَجِيًّا gibi ifadelerin açıklanmış olması dikkat çekicidir. Ayrıca yine Delâilü'l-İ'câz'da ayetin içinde istiarenin yer aldığı ve garip kelime içermediği dile getirilmiştir ama tefsirde bu kısım (خَلَّصُوا نَجِيًّا) açıklanmıştır.

13. Hicr 94.

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (94)

Delailü'l-İcaz'da ayette garip kelimenin olmadığına, aslında "فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ" (Emir olunanı açıkça ortaya koy) lafzındaki istiareden kaynaklı olarak bazı âlimlerce garip kelime varmış gibi görüldüğüne değinilmiştir (el-Cürcânî, 2007, s.378, 476; 2008b, s.336).

Tefsirde ise, "فاصدع" kelimesinin "fark ve ayırma" anlamına geldiği belirtilmiştir (el-Cürcânî, 2009b, s.179).

Hicr 94. ayet için tefsirde "فاصدع" kelimesinin manasına değinirken Delailü'l-İcaz'da bu ayette garip ya da nadir kelimedenden ziyade aynı kelimelerdeki istiareden kaynaklı böyle bir anlaşılma olduğu söylenmiştir.

14. İsra 7.

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا (7)

Delâilü'l-İ'câz'da el-Cürcânî, bir cümleye eklenen herhangi bir ögenin, anlamı değiştireceğinden bahsedip, bu ayette artarda gelen iki aynı fiilden (أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ) şart cümlesindeki fiilin geçişsizken cevap cümlesindeki fiilin ise geçişli oluşunu beyan etmiştir (el-Cürcânî, 2007, s.485; 2008b, s.442).

Tefsir müellifi ise, إِذَا'nın zaman zarfı olduğunu fakat amilinin içerisinde muzmar olarak geldiğini ifade ederek muhtemel manalarını zikretmiştir (el-Cürcânî, 2009b, s.201).

15. İsra 105.

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (105)

Delâilü'l-İ'câz'da; ayetteki tekrarların anlama etkisi ve katkısı olduğu belirtilmiştir (el-Cürcânî, 2007, s.503; 2008b, s.461).

Müfessir ise, "وبالحق نزل" lafzının te'kit olduğunu ve وَاَنْزَلْنَاهُ'deki aid zamirinin Hudâ'ya döndüğünü belirtmiştir (el-Cürcânî, 2009b, s.233).

16. Meryem 4.

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا (4)

el-Cürcânî tarafından saç ağarması (وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا) kısmı sebebi ile ayet istiareye örnek verilmiş ve yine ona göre ayetteki istiare sebebi ile, bazı âlimler ayette garip kelime olduğunu iddia etmiştir. el-Cürcânî, burada var olan istiarenin tek başına üstünlük ifade etmeyeceğini ve bu istiareyi oluşturan sözdiziminin de bunda payı olduğunu söyler. Ayrıca burada ayet ile ilgili Cürcânî tutuşma fiilinin lafızca başa ait olsa da anlamca saça ait olduğunu, bunun yanı sıra bu lafız terkiibini bırakıp "اشتعل شيب في الرأس" ya da "اشتعل الشيب في الرأس" ile kullanılsa burada tüm saçın beyazladığı anlamından ziyade saçın bir kısmının beyazladığı anlamının çıkacağını zikretmiştir (el-Cürcânî, 2007, s.139, 376, 476; 2008b, s.98, 336, 432).

Tefsirde 4. ayette saçın beyazlamasının, fitilin tutuşmasına benzetildiğini belirtilmiştir (el-Cürcânî, 2009b, ss.263-264).

Bu ayet hakkında Delâilü'l-İ'câz'da istiare olduğu söylenip detaylı bir anlam analizi yapılmıştır. Tefsirde ise sadece yapılan teşbihin müşebbeh bihi zikredilmiştir.

17. Enbiya 100-101.

لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ (100) إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُعَذَّوْنَ (101)

Abdülkahir el-Cürcânî ikinci ayette ان harfinin kaldırılıp yerine ف harfinin getirilmesinin uygun düşmeyeceğini söylemiştir (el-Cürcânî, 2007, s.319; 2008b, s.280).

Aynı surede 98. ayette geçen (Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem için yakıtlarsınız. Siz oraya varacaksınız.) tapılanlarla birlikte tapanların cehennem yakıtı olacakları ayeti elbette Hz. İsa ve melekleri içeren bir azabı anlatmamaktadır. Müfessir de 101. ayetin içerisinde geçen Allah'ın mükâfatlandığı ve cehennem azabından alıkoyduğu kişilerin bu ayette Hz. İsa ve melekler gibi varlıkların olduğunu işaret ederek bu ayetin önceki ayeti hususileştirdiğini zikretmiştir. Müfessir buna ek olarak bu ayet için farklı bir yoruma yer vermiş ve buradaki mecâzî anlamın hakikî anlama çekilerek anlamın genele nakledildiğini belirtmiştir (el-Cürcânî, 2009b, s.325).

18. Fatır 14. 432

إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ (14)

el-Cürcânî bu ayetin i'caza örnek verildiğini zikretmiştir (el-Cürcânî, 2007, s.476; 2008b, s.432).

Tefsirin müellifi ise, "وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ" lafzının muzmara matuf olduğunu belirtip ayetin, takdirinin: "Ben, gaybı ve görünenleri en bilgili şekilde ihata ettim, herhangi biri, onun uzmanından daha iyi bilgilendiremez" şeklinde olduğunu belirtmiştir (el-Cürcânî, 2009b, s.490).

Delâilü'l-İ'câz'da Fatır/14 i'caza örnek gösterilirken tefsirde bu i'caz açıklanmıştır ve iki açıklama birbirini tamamlar niteliktedir.

19. Fatır 22-23.

وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْغُيُوبِ (22) إِنَّ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ (23)

Burada Cürcânî'ye göre: ...إلا...إلا kalıbı muhatabın kuşkusunu gidermek adına manayı pekiştirmek için kullanılmıştır. Peygamberimize ise, adeta bir kabir ehli gibi kulakları duymayıp gözleri görmeyen müşrikler için sadece bir uyarıcı olduğu bildirilmiş ve onun elinde onlara uyarıları duyuracak ve anlamalarını sağlayacak bir gücün bulunduğu düşüncesine sahipmiş gibi hitap edilmiştir (el-Cürcânî, 2007, s.331; 2008b, ss.290-291).

Müfessir ise ayetin yeryüzündeki inanmayan cahilleri anlattığını, Allah'ın onları bu ayette kabir ehli ile duymayan insanlara benzettiğini zikretmiştir. Diğer bir anlam olarak da bunların gerçekten kabir ehli olabileceğini söylemiştir (el-Cürcânî, 2009b, s.490).

Delâilü'l-İ'câz'da yapılan teşbih hakkında bilgi verilirken tefsirde zikri geçen ayette bulunan kabir ehlinin gerçek olarak anlaşılabilmesinin belirtilmesi dikkat çekmektedir.

20. Muhammed 4.

فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَذْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ (4)

Delâilü'l-İ'câz'da, âlimlerce "حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا" (Savaş bitinceye kadar) lafzının istiareye örnek olarak zikredildiğine değinilmiştir (el-Cürcânî, 2007, s.476; 2008b, s.432). Tefsirde ise الْحَرْبُ kelimesinin marife gelmesi cins isim oluşuna bağlanmaktadır (el-Cürcânî, 2009b, s.569).

21. Kamer 13.

وَحَمَلْنَا عَلَىٰ ذَاتِ الْأَوَاحِ وَدُسْرٍ (13)

el-Cürcânî bazı âlimleri eleştirerek onların istiarede (ذَاتِ الْأَوَاحِ وَدُسْرٍ) dolayı ayette garib bir kelime bulunduğunu iddia ettiklerini söylemiştir (el-Cürcânî, 2007, s.379; 2008b, s.336).

Ayette geçen çivi kelimesi tefsirde açıklanmıştır (el-Cürcânî, 2009b, s.602).

Kamer Suresi 13. ayet için Delâilü'l-İ'câz'da bazı âlimlerin ayette garip kelimenin bulunduğu iddialarına, bu iddianın burada bulunan istiarede kaynaklandığı dile getirerek karşı gelirken, tefsirde ise bu kelime açıklanmıştır.

4. Delâilü'l-İcâz'da Lügavî Açından Ele Alınıp Tefsirde İşlenmeyen Ayetler

1. Dil Yönüyle Malzeme Bulunmayanlar:

Bakara/13, Bakara/15, Bakara/16, Ali İmran/36, Ali İmran/62, Ali İmran/75, Nisa/142, Nisa/171, Maide/61, En'am/8, En'am/143, Araf /125, Araf/188, Araf/196, Enfal/57, Tevbe/63, Tevbe/103, Yunus/67, Hud/28, Rad/40, İbrahim/10-11, Nahl/9, Nahl/69, İsrâ/40, İsrâ /10, Kehf/13 ve 83, Kehf/110, Hacc/17, Hacc/46, Furkan/3, Furkan/5, Şuara/24, Şuara/28, Şuara/130, Kasas/45, Fatır/18, Yasin/11, Yasin/14, Sad/16, Necm/43, 48, Leyl/17-18, İhlas/1-2.

2. Tefsir Edilmeyenler:

En'am/39, Araf/186, Yusuf/90, Hicr/57-58, Hicr/89, Kehf/84, Mü'minun/59, Mü'minun/117, Şuara/16, Şuara/23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, Şuara/117, Şuara/216, Kasas/66, Lokman/7, Fatır/3, Yasin/13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, Yasin/69, Zümer/9, Duhan/50-52, Zariyat/24, 25, 26, 27, 28, Necm/3-4, Necm/44, Naziat/45.

Sonuç

Abdülkâhir el-Cürcânî'ye nisbet edilen Dürcü'd-Dürer adlı tefsirde ve onun Delâilü'l-İcâz adlı meşhur eserinde dil malzemesi yönüyle sunulan ayetleri kıyaslamaya çalıştık. Bunu yapmaktaki amacımız, kendisine nisbet edilen Dürcü'd-Dürer isimli tefsirin müellifiyle ilgili belirsizliği bir nebze gidermeye çalışmaktır.

Öncelikle sayısal olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır: Bu iki kitabı karşılaştırdığımız zaman Delâilü'l-İcâz'da yer alan 44 ayet hakkında tefsirde bir açıklama yapılmamış olup yine Delâilü'l-İcâz'da yer alan 47 ayet hakkında tefsirde dil yönüyle bir açıklama yapılmamıştır. Kanaatimizce dil yönüyle mümeyyiz olmuş el-Cürcânî gibi bir âlimin kaleminden çıktığı iddia edilen bu tefsir ile onun yazdığı Delâilü'l-İcâz arasında 91 ayetin açıklanmasında dil yönü ile kıyaslanacak bir malzeme bulunmaması da dikkate değer bir durumdur.

Her iki eserde de hakkında malzeme bulunan ayetleri "Her İki Eserde de Dilsel Analize Tabi Tutulan Ayetler" başlığı altında 21 maddede ele aldık. Bu başlıklar altında yapılan karşılaştırmalarda öncelikle Delâilü'l-İcâz adlı eserde mevzu bahis ayet hakkında geçen bilgileri zikrettikten sonra Dürcü'd-Dürer isimli tefsirde verilen bilgileri aktardık. Genel kanımız şudur ki:

- İki eser aynı ayetleri farklı yönleriyle incelemiş veya ayetin farklı kısımlarını ele almıştır
- İki eser arasında genel bir uyumsuzluk söz konusudur: Delâilü'l-İcâz'da kendisi hakkında garib bir kelime olmadığı görüşü savunulan ayetlerle ilgili tefsir, bu kelimeleri garib kabul edip açıklamıştır. Başka bir uyumsuzluk ise bir ayet (Fatır 22-

23) Delâilü'l-İ'câz'da sadece teşbih konusu olarak ele alınmışken tefsirde ise ayetin hakiki mana ihtimali de zikredilmiştir.

- Nadiren Delâilü'l-İ'câz'da İ'câz özellikleri ile ele alınan bir ayetin takdiri verilmiştir.
- Yine iki eserde çok az yerde aynı ayetler aynı dil özellikleri ile ele alınmıştır.

Sonuç olarak, Dürcü'd-Dürer adlı tefsirin el-Cürcânî'ye nisbeti şüphelidir. Bu çalışma ışığında bu şüphe biraz daha artmıştır. Dürcü'd-Dürer isimli tefsirin el-Cürcânî'ye nisbet edilemeyeceği iddiası ile ilgili her ne kadar kıyasladığımız iki eserin yazılış tarihlerinin farklı olduğu ve müellifin bildiği şeyleri zikretme gereği hissetmediği gibi bir takım cevaplar verilebilirse de, bizce bu cevaplar tatmin etmeyen bir açıklama olarak görülmelidir. Umarız bu çalışma ile konu hakkında daha sonra yapılacak araştırmalara bir katkı sağlayıp onların meseleyi daha fazla aydınlatmasına imkân sağlamışızdır.

Kaynakça

- Brockelman, C. (1977). *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*. (C.5). Kahire: Daru'l-Maarif.
- Çelebi, K. (1941). *Keşfu'z-Zunun an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünun*. (C. 1), Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna.
- el-Bağdadi. (1951). *Hediyetü'l-Ârifîn*. (C.1), İstanbul: MEB.
- el-Cürcânî, A. (2007). *Delailü'l-İ'câz*. Şam: Daru'l-Fikr.
- el-Cürcânî, A. (2008a). *Dercü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver*. (C. 1), (Velid b. Ahmed b. Salih el-Hüseyn, & 'İyâd Abdu'l, Dü) Manchester: Mecelletü'l-Hikmeti's Sadirati.
- el-Cürcânî, A. (2008b). *Sözdizimi ve Anlambilim (Delâilü'l-İ'câz)*. (Osman Güman, Çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- el-Cürcânî, A. (2009a). *Dürecü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*. (C.1), (Tal'at Salah el-Ferhan, & Muhammed Edib Şekur, Dü) Amman: Daru'l-Fikr, I-II.
- el-Cürcânî, A. (2009b). *Dürecü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*. (C.2), (Tal'at Salah el-Ferhan, & Muhammed Edib Şekur, Dü) Amman: Daru'l-Fikr, I-II.
- Hacimüftüoğlu, N. (1988). "Abdulkahir el-Cürcânî". *DİA*, (C.1, 248), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Şensoy, S. (2006). "Nazmü'l-Kur'an". *DİA* içinde (C.32, 464-466), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Topaloğlu, N. (1999). "İbn Mâkûlâ". *DİA* içinde, (C.20, 168-169), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı